

До відзначення 200-річчя відкриття Антарктиди в Україні

На початку 2020 року світ відзначатиме 200 річницю відкриття Антарктиди. Україна, як член клубу держав, які ведуть дослідження в Антарктиці, готує низку заходів, присвячених цій даті. У даній записці дається коротка довідка з історії відкриття Антарктиди, зокрема, участі українців в експедиції першовідкривачів, а також з історії українських досліджень Антарктики.

Історична довідка

Український період вивчення Антарктичного континенту, району Аргентинських островів та прилеглих архіпелагів офіційно розпочався в 1996 р., коли британська станція «Фарадей» стала українською станцією «Академік Вернадський». Проте, це зовсім не означає що лише з цього часу українські вчені зайнялися вивченням Антарктики. Наші земляки брали участь у найперших експедиціях і в ранніх дослідженнях Антарктиди, а згодом протягом багатьох років українці працювали в рамках радянських антарктичних експедицій.

27 січня 1820 р. Перша морська експедиція Російської Імперії до Південного Льодовитого Океану і Південного Полюса, відправлена царем Олександром I, у складі корвету «Восток» під командуванням Михайла Лазарєва і шлюпа «Мирний» під командуванням німця – вихідця з сучасної Естонії Фабіана Беллінсгаузена, ймовірно оглядала край льодових полів антарктичного континенту. Офіційним завданням Ф. Беллінсгаузена було дослідження південної приполярної області. Спочатку Ф. Беллінсгаузен дослідив Південні Сандвичеві острови, довівши, що це не частина континенту. Він також відкрив нові острови цієї групи – острови Лєскова, Завадовський (названий згодом на честь Івана Завадовського) та Високий. Після цього експедиція вирушила на схід, де цього ж дня оглядала край Антарктиди.

Високою є ймовірність того, що в команді кораблів російської імперії, які першими досягнули Антарктиди були українці. Як стверджує дослідник цього питання В. Придатко-Долін, більшість членів команди шлюпів «Восток» і «Мирний» могли бути рекрутами, вихідцями з 13 губерній, серед яких Київська та Перша Малоросійська. Серед них – росіяни, прибалтійські німці, євреї, поляки, українці й інші (точно не визначено). Отже, Перша морська експедиція Російської Імперії до Південного Льодовитого Океану і Південного Полюса була багатонаціональною.

Другий за рангом офіцер після Ф.Г.Т. фон Беллінсгаузена на шлюпі «Восток», капітан-лейтенант Іван Завадовський, був вихідцем з Лівобережної України, можливо, козацького роду, нащадком старшини Війська Запорозького.

Тут варто докладніше зупинитися на постаті Івана Завадовського. Як встановив В. Придатко-Долін, географія його життя тісно пов'язана з Україною: Волинь (Волинське воєводство, Волинське намісництво), Лівобережна Гетьманщина (Гадяч) – ймовірно, землі предків, і, одночасно, місто, де був старостою його онук, Віктор; «с. Крутьков Гадяцького повіта» (сьогодні – кут Крутьки села Сари Гадяцького району Полтавської області) – місце народження і хрещення першого, старшого сина, Михайла, і, ймовірно, місце розташування родинного, батьківського маєтку; Миколаїв (Николаев) – місто, де юнак виховувався і навчався, а також місце

сьогоднішнього проживання родичів, у яких і зараз зберігається рідкісні сімейні фото, а також мінерал, привезений (ним?), з острова Завадовського (Антарктида), і де до пам'ятного списку адміралів міста включено його молодшого сина – Олександра; Севастополь; Херсон; р. Дунай; Чорне море; Ізмаїл; Одеса – місце служби і місто останніх років життя та поховання, і де поблизу Приморського бульвару є «будинок контр-адмірала Завадовського».

Зауважимо також, що і сам Ф. Беллінгаузен до плавання в Антарктиці служив командиром фрегата "Флора" у Севастополі. Значні зв'язки з Україною мав також адмірал Михайло Лазарєв. Він підняв на належний рівень кораблебудування, картографію, створював адміралтейства в Миколаєві, Севастополі, Ізмаїлі, покращував навігацію, відбудовував учбові заклади, інфраструктуру припортових міст, був почесним членом різних установ і спілок, у тому числі, Одеської спілки історії і старожитностей. В Миколаєві біля морського музею можна побачити бюсти Беллінгаузена та Лазарєва. Однак, бракує – Івана Завадовського.

Безумовно, першим загальновідомим українцем, який ступив на крижаний континент, був конюх експедиції Роберта Скотта – Антон Омельченко. Він працював жокеєм на кінному заводі і вважався кращим жокеєм на іподромі міста Владивосток, куди потрапив у роки російсько-японської війни. Часто брав участь у кінних перегонах і вигравав призи.

Випадково доля звела його з Вільямом Брюсом, який приїхав на Далекий Схід, аби придбати партію маньчжурських коней для експедиції Роберта Скотта до Південного полюса на судні «Терра Нова». Саме за його рекомендацією Скотт включив Антона Омельченка до складу експедиції «Терра Нова» в 1911 р. Антон Омельченко на конях провів її учасників до середини шельфового льодовика Росса. Оскільки далі коні пройти вже не змогли, Омельченко повернувся з ними на базу (за іншими даними їх – неспроможних іти далі – забили на м'ясо).

І, хоча Р. Скотту не вдалося досягти Південного полюса першим (його випередив Р. Амундсен), але в Англії тих членів експедиції, які залишилися живими, зустрічали як національних героїв. У королівському палаці був влаштований урочистий прийом (із врученням нагород), учасником якого став і Омельченко. Нагороду разом з іншими членами експедиції він отримав з рук англійської королеви. Це була медаль, викарбувана на честь подвигу першопрохідців Антарктики, і довічна пенсія. З початком Першої світової війни Антон Омельченко потрапив на фронт. У рідне село Батьки Зінківського району Полтавської області він повернувся лише після закінчення Громадянської війни. Ім'ям Антона Омельченка названа бухта у Східній Антарктиці.

На сучасній карті Антарктики присутні й деякі інші українські назви: гори Вернадського, хребет Поповича, півострів Київ.

Згадуючи українських вчених, які першими почали займатися Антарктикою варто перш за все навести ім'я Степана Рудницького (1877-1937). Уродженець м. Перемишля Степан Львович Рудницький започаткував українську географію (праці «Начерк географічної термінології, 1908 р., «Коротка географія України, 1910-1914 рр., «Завдання географічної науки на українських землях», 1927 р.). В 1904 р. у науково-популярному додатку №12 львівського часопису «Учитель» виходить стаття С. Рудницького «Дещо про Антарктиду». Це була одна з перших в україномовному друці наукових публікацій на тему тоді ще маловивченого материка. За результатами засідання Національної ради з географічних назв від 16.10.2003 р. щодо найменування географічних об'єктів Антарктики було прийняте рішення про присвоєння ім'я Рудницького острову з архіпелагу Фордж в районі Аргентинських островів (Морська Антарктика, 65° 14.008' S, 64° 16.795' W).

У радянські роки Україна дала сотні полярників та спеціальну техніку для робіт на Антарктичному континенті, де починаючи з 1950-х рр. СРСР розпочав зводити свої полярні станції. А деякі наші співвітчизники, як наприклад тракторист Іван Хмара, поклали на олтар вивчення Антарктиди свої життя.

Уродженець с. Вишняки Хорольського району Полтавської області 19-річний Іван Хмара під час військової служби на о. Діксон пройшов надзвичайно складний конкурс серед механіків різного віку на участь у першій радянській антарктичній експедиції. Він став механіком-водієм санно-гусеничного поїзда. З перших днів січня 1956 р., коли криголамні судна підійшли до Антарктиди і почали висадку для створення радянської станції Мирний, Іван Хмара був там, де кипіла робота. Навіть Михайло Сомов, який був начальником експедиції, з перших же днів запримітив українського хлопчину і вже планував включити його в антарктичну пересувну експедицію. Біда, як це часто буває, прийшла несподівано. 21 січня йшло розвантаження другого криголамного судна. Іван Хмара з напарником допомагали новоприбулим в розвантаженні. При вивантаженні будівельно-монтажного обладнання один з тракторів з причепленими саньми і раптово заглухлим двигуном застиг над проломом. Тракторист вискочив з кабіни. Іван не зобов'язаний був йти на ризик, це був не його трактор, але він же знав, що вся техніка дійсно на вагу золота. Хмара встиг заскочити в кабіну, завів двигун і направив трактор назад, до теплохода. Але тут пролунав тріск льоду і... Івана не стало. Глибина пролому в тому місці сягала 72 метрів. А проломи і сьогодні становлять ризик для полярників.

У 1966 р. на мапі Антарктиди з'явився ще один український топонім. Учасники радянської Антарктичної експедиції назвали скелю землі Королеви Мод на честь капітана-командора Платона Гамалії (1766-1817) – скеля Гамалії (Gamaleya Rock).

Після розпаду СРСР Росія оголосила себе його спадкоємицею, а відтак на прохання України в рамках розподілу активів колишнього СРСР передати одну з п'яти функціонуючих на той момент антарктичних станцій відповіла відмовою.

6 лютого 1996 року над антарктичною станцією «Фарадей», яку Велика Британія передала Україні, уперше був піднятий синьо-жовтий прапор, і станція, вже під назвою «Академік Вернадський», почала свою нову історію. Перед тим з 1994 р. до лютого 1996 р. тривав процес передачі станції Україні. Це був жест доброї волі уряду Великої Британії.

Станція «Академік Вернадський» (до 1996 — Faraday Station) — українська антарктична станція, розташована на мисі Марина острова Галіндез за 7 км від західного узбережжя Антарктичного півострова. Вона працює цілий рік і є метеорологічною та географічною обсерваторією. Головне призначення антарктичної станції «Академік Вернадський» — проведення наукових досліджень в Антарктиці. Для виконання цих завдань підпорядковано всю життєдіяльність станції та роботу Національного антарктичного наукового центру.

***

Україні важливо поширювати інформацію як серед своїх громадян, так і в світі про участь і роль українців у відкритті шостого континенту і в дослідженнях, які ведуться в Антарктиці. З цією метою в ювілейний 2020 рік заплановано проведення низки заходів з популяризації українських антарктичних експедицій. Одним з таких важливих заходів може стати цикл лекцій в Національному еколого-натуралістичному центрі учнівський молоді. Оскільки ця позашкільна установа, проводить навчально-виховну роботу в області біологічної, валеологічної, екологічної та аграрної освіти молоді, ознайомлення учнів з дослідницькою роботою українських полярників було б вельми корисним як для них, так і для української науки. Адже у перспективі частина з цих учнів може поповнити ряди українських дослідників Антарктики.

Джерела:

1. [Придатко-Долін В. Розвідка з історії південно-полярної експедиції Фабіана Готліба Тадеуса фон Беллінґсгаузена \(1819-1821\)](https://expedicia.org/rozvidka-z-istorii-pivdenno-polyarnoi/) (<https://expedicia.org/rozvidka-z-istorii-pivdenno-polyarnoi/>)
2. [Придатко-Долін В. Нотатки до біографії Михайла Петровича Лазарева \(1788-1851\)](https://expedicia.org/notatki-do-biografii-mikhayla-petrovi/) (<https://expedicia.org/notatki-do-biografii-mikhayla-petrovi/>)
3. [Парнікоза І. Українська Антарктида. Частина 4. Відкриття та вивчення Української Антарктики](http://h.ua/story/403190/) (<http://h.ua/story/403190/>)
4. [«Українець з команди Роберта Скотта»](https://expedicia.org/ukrainec-z-komandi-roberta-skotta/) (<https://expedicia.org/ukrainec-z-komandi-roberta-skotta/>)
5. [Історія станції "Академік Вернадський"](http://uac.gov.ua/vernadsky-station/station-history/) (<http://uac.gov.ua/vernadsky-station/station-history/>)